

A színház és a nyelv

Kétszázhusz éves a magyar nyelvű színjátszás

A budai Várszínház valamikor karmelita templom volt. A rend feloszlatása után hosszú évekig üresen állt, mígnem II. József császár 1786-ban kiadott rendelete alapján színházzá alakították át, természetesen a német színtársulatok számára. Ebben a valamikori templomban, a Várszínházban, kétszázhusz évvel ezelőtt, 1790. október 25-én a lelkes, könnyekig meghatódott közönség, az első magyar nyelven megszólaló színészeket köszöntötte, Kelemen László kis társulatát, amely Simái Kristóf Igazházi című darabátdolgozását mutatta be óriási sikerrel.

Színháztörténetünk emlékezetes, felejthetetlen eseményéről Pataki József, a Nemzeti Színház egykori tagja *A magyar színészet története (1790–1890)* című könyvében többek között így ír: „Valamikor templom volt e színház, a Karmeliták temploma most is az lett: a magyar nyelv temploma, ha csak egy napra is. (Ha valaha sejtette volna József császár, talán nem is csináltatott volna belőle színházat.) Milyen csodálatos véletlen, hogy éppen arról a színpadról hangzott el az első magyar szó, amelyet József császár emelt az 1786. évi rendeletével egy oltár helyén a német múzsa számára. Mintha a magyarok Istene intézte volna ezt így!”

Kelemen Lászlóéknak nem volt könnyű engedélyt kapniuk arra, hogy az első magyar nyelvű társulat felléphessen a Várszínházban. Ugyanis a Habsburg ház, a germanizáló bécsi udvar igen ügyelt arra, hogy magyar társulat színházalapítási engedélyt ne kapjon. Sőt. Gykezett még csirájában elfojtani minden olyan kezdeményezést, amely bármilyen formában a magyar nyelv védelmét szolgálta volna. Az illetén való magatartás, megkülönböztetés elodázta, késleltette ugyan első magyar játékszínünk létrejöttét, de megakadályozni már nem tudta.

Hosszan tartó, kemény, meg nem alkuvó küzdelem után, a bécsi udvar németesítési politikája ellenére, sikerült életre hívni, megalakítani azt az első magyar színtársulatot, játékszín, amely valóban, a szó leigazibb értelmében a nyelv, a magyar nyelv védőbástyája lett! (Őrzője a nyelvnek, katedrása,

temploma, ahogyan azt a függetlenségükért, nemzeti létük megőrzéséért küzdő nemzettársaink remélték, elvárták. Talán azt is mondhatnánk, hogy a magyar játékszín ennek a küzdelemnek egyik igen jelentős harci eszközeként jött létre!

A korabeli krónikások nem győzték hangsúlyozni, hogy a magyar nyelv mint a nemzetiség és polgárosodás szent „palládiuma”, s a magyar játékszín mint ennek a szent palládiumnak őrző temploma: ez a két vezető indíték vonul végig minden érvelésen, amivel Kazinczy óta a legjobb magyar elmék a magyar nyelvű színjátszás állandósítása mellett előálltak. Az a fanatizmus, amellyel első színtársulatunk és azok lelkes támogatóinak igen jelentős tábora a magyar nyelv ügyét, a nemzeti öntudat erősödését szolgálta, természetesen továbbra is jelen volt, jelen maradt a magyar játékszín létjogosultsága megteremtését szorgalmazó, sürgető törekvésekben. A magyar nemzet szellemi életének kimagasló, meghatározó egyéniségei sorakoztak fel az említett törekvések mögé, és a leghatározottabban kiálltak a magyar játékszín létjogosultsága, a magyar nyelvű színjátszás állandósítása, anyagi és erkölcsi támogatása mellett! Természetesen nemcsak a XVIII. század utolsó évtizedére vonatkoztatható ez az állítás, hanem különösen a XIX. századra, annak egészére. A várszínházi emlékezetes esemény után, a további nehézségek ellenére, felgyorsulni látszottak a magyar nyelvű színjátszás állandósítását szorgalmazó törekvések. Kezdetben igen komoly gondot jelentett az alakuló, megkapaszkodni kívánó magyar nyelvű színtársulatoknak, hogy nem volt állandó játékterük, színházépületük. Általában hol egyik, hol másik városban telepedett le a társulat és mutatta be repertoárját.

A XIX. században a huszas és a harmincas évek mindenképpen fordulópontot jelentettek a helyét kereső, létjogosultságéért küzdő magyar nyelvű színjátszás életében. Ugyanis felismerve a színház jelentőségét, nyelvvédő szerepét, nem egy városban a magyar közösség igyekezett megteremteni azokat

a feltételekét, amelyek a társulat zökkenőmentes működését biztosították, mindeneselők meg kell említeni az anyagiakat, valamint az állandó szálláshely, színházépület szükségességét.

Az első színházépítő város Kolozsvár volt. Elsősorban annak köszönhetően, hogy a kolozsvári színészet ügyét „Erdélyország rendéi is felkarolták és felvetették a kolozsvári állandó színház építésének a gondolatát”. A kolozsvári magyar nyelvű színházat 1821. március 11-én nyitották meg. Két évvel később, 1823-ban Miskolcon is kőszínházat avattak a magyar múzsa számára. 1831-ben megépült a harmadik színház is, méghozzá Balatonfüreden. Az 1837. augusztus 22-e egy olyan dátum, amelyet nagy tisztelettel tartunk számon. S ez érthető is, hiszen a magyarság egyik legrangosabb intézménye, szellemi otthona, a Nemzeti Színház, 173 évvel ezelőtt, ezen az augusztusi napon (22-én), közel fél évszázados vajúadás, küzdelem után végre megalakult, megalakulhatott! A pesti oldalon, közös nagy összefogással épült fel az a szerény kőszínház, amelyet Vörösmarty Mihály ez alkalomra írt Árpád ébredése című verses előjátékával nyitottak meg. A színészek, akik között ott volt Déryné Laborfalvi Róza és Egressy Gábor is, a rendhagyó színházavató ünnep alkalmából, Serry Belizár című tragédiáját mutatták be! A megnyitáskor a színházat még Pesti Magyar Színháznak nevezték. A „nemzeti” jelzőt 1840-től viselte nevében, de addig is, nemzete iránti mélységes elkötelezettsége nemzetivé avatta!

Nemzeti Színházunk nagy elmék gondolatai nyomán fogant. Említsük meg Széchenyi, Katona, Vörösmarty és persze, a Nemzeti első igazgatójának, Bajza Józsefnek a nevét. Az akkori színházvezetés elsődleges feladatának tekintette, hogy a német ellenében a magyar nyelv és drámairodalom pártfogása, ápolása, határozza meg legrangosabb színházunk tevékenységét!

A Nemzeti Színház után országszerte újabb és újabb kőszínházak épültek, állandó otthont teremtve a letelepedni, megkapaszkodni kívánó magyar színtársulatoknak. Állandósult tehát a magyar nyelvű színjátszás, gyökeret eresztett, erős, mélyről táplálkozó gyökeret, nemcsak a fővárosban, Pest-Budán, hanem az ország majdnem mindegyik nagyobb városában!

Úgy tűnt, hogy a XIX. század második felében, különösen a kiegyezés után, egy veszélyeztetettség nélküli korszak következik, amelyben lehetőség nyílik majd a magyar színházak nagyobb nehéz-

ségek nélküli tevékenységére, de mindeneselők nyelvünk, anyanyelvünk hangzása épségének, ejtése tisztaságának, tiszta vizű, éltető forrásának a megőrzésére! Sajnos nem ez történt. Pedig, mint tudjuk, a kiegyezés megszüntette az intézményes nyelvi elnyomatást. Ennek ellenére nyelvünk állapota nemhogy javult volna, hanem tovább romlott, továbbra is a rátelepedő germanizmus súlya alatt szennyeződött, pusztult a nyelv, az anyanyelvünk! Tovább folytatódott tehát áldozatkész nemzettársaink szívós küzdelme nyelvünkért, nemzetként való fennmaradásunkért!

A XX. század döbbenete, a magyarság tragédiája, fájdalmas jajkiáltása letaglózta a nemzetet. A trianoni békediktátum szétdarabolta az országot. Nemzetrészek kerültek más országok fennhatósága alá, nemzetrészek magyarsága, immáron másodrangú polgárként, a kisebbségi sors kihívásaival kellett, hogy szembesüljön. Az ország szétdarabolása, természetesen, az egységes magyar nyelvű színházművészetet is megkérdőjelezte, hiszen a trianoni békediktátum után már csak a felvidéki (Csehszlovákia, majd Szlovákia) az erdélyi (Románia), a kárpátaljai (Ukrajna), a délvidéki (Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Jugoszlávia, Szerbia-Montenegró, végül Szerbia) és persze, az anyaországi (csonka Magyarország) magyar nyelvű színjátszásáról beszéltünk, beszélhettünk!

Az utódállamokba, a határon túlra kényszerített nemzetrészek magyar nyelvű színjátszása igyekezett megkapaszkodni, igyekezett a maga módján, a maga eszközeivel segíteni közösségét, szolgálni mélységes elkötelezettséggel. Ezt a szolgálatot tudatosította az a meggyőződés, miszerint a színház nemcsak közösségösszetartó erő, hanem nagyon fontos a nemzeti önbecsülés, méltóság visszaadása tekintetében. S ami a legfontosabb: a színház továbbra is a nyelv védőbástyája maradt!

S mi történt színjátszásunkkal az anyaországban? Mindeneselők persze, mi történt anyanyelvünkkel? Sikerült-e „megszabadulnia” a nyelvünk tisztaságát, szépségét veszélyeztető germanizmus hatásától? Ez a kérdés, természetesen, az elszakadt nemzetrészeket is foglalkoztatta (s foglalkoztatja ma is). Ugyanis a nyelvet, az anyanyelvet nem lehet darabokra törni! A választ erre a kérdésre kiolvashatjuk abból a drámai hangvételű, terjedelmes nyílt levélből, amelyet a magyar irodalom kiemelkedő alakja, meghatározó egyénisége, Kosztolányi Dezső intézett a magyar színésztársadalomhoz. A nyílt levél terjedelme miatt

ezúttal csak néhány részletet idézek: „Félre verem a harangokat. Veszedelemben nyelvünk épsége és szépsége. A mult század kitsinosította, a mostani század elrútitja. Akkor gazdagították, mesterséges úton is, ma szegényítik, mesterséges úton is... Nagyobb veszedelem az, mikor magát a nyelv szellemét hamisítják meg, a nyelv titkos muzsikáját, a hangsúlyt. Minden nyelv csak ezáltal él. Ebben ősi évezredekre emlékező lélek dalol. Ha a dallam megváltozik, a nyelv megbetegszik.” Kosztolányi Dezső a következő mondatokkal zárja a színésztársadalomhoz intézett nyílt levelét: „Önökhöz fordulok, hölgyeim és uraim, magyar színésznők és színészek. Bizonyára tudják, milyen fontos minden mozdulatuk és szavuk. Önök tanítják meg a közönséget nemcsak mozogni és csókolózni, hanem beszélni is. Kérem tehát, tegyék tudatossá magukban ezt a hibát, mely önkénytelenül is ránk ragad, s ezután kétszeresen ügyeljenek, hogy mindig magyarán beszéljenek. Künn az utcán és a családokban járvány dúl, hangsúly-járvány. De a színház legyen kórház, ahol meggyógyul a sínylődő nyelv, ne pedig a fertőzött új telepe és betegágya.”

Védelmére sikerült-e mozgósítania színésztársadalmunkat, keveset tudunk róla. Megfogalmazódtak ugyan olyan feltételezések, miszerint a XX. század elejétől a színházak nyelvvédelmi szerepe gyengült, gyengülni látszott. Ezek azonban csak feltételezések voltak. Végső következtetésképpen minden valószínűség szerint, az felel meg az igazságnak, hogy színházaink nyelvvédelmi szerepét

az adott körülmények határozták meg. Volt ahol gyengült, de bizony volt, ahol látványosan erősödött az említett szerepvállalás. S ez magától értetődött, hiszen az elszakított területeken, a kisebbségi sorsba kényszerített közösségek éltető ereje a nyelv, az anyanyelv volt, ennek folytán az ottani színházak megkülönböztetett figyelmet fordítottak a nyelvvédelemre! Egy olyan korszakban íródott, jelent meg, amikor a nyelv, az anyanyelv még mindig nem szabadult meg a germanizmus béklyóitól. Tehát szükség volt a színészekhez fordulnia, azokhoz, akik a magyar történelem válságos korszakaiban, amikor veszélybe került a nyelv, mindig elsők voltak azok között, akik kötelességüknek tartották azt védeni! Talán, s ezt már a jelen diktálja: ma sem ártana, ha Kosztolányi levelének utolsó mondatát megszívnénk!

Visszatérve Kosztolányi leveléhez, el kell mondani, hogy kétszázhusz éves a magyar nyelvű színjátszás. Heroikus küzdelemben fogant. Nyelvünk, nemzetünk iránti hűség, elkötelezettség éltette, és élteti ma is. Az igaz művészberek alázata, hite, hivatástudata emelte rangra, ötvözte fogalommá itt a Kárpát-medencében (s azon túl is). A tisztelet, az őszinte tisztelet az, amellyel a kétszázhusz éves magyar nyelvű színjátszásunkat köszöntjük, kívánva, hogy többé „ne választassék külön, ami valójában öröktől fogva összetartozik”! Ha teljesül kívánságunk, akkor holnap vagy holnapután már az egységes magyar színjátszásról beszélhetünk a szó igaz értelmében!

